

Azadlıq rəmzi - Xaribülbül

Artıq azadlığına qovuşan Qara-bağ torpaqları zengin florası, biomüxtəlifiyi, nadir bitkileri və yüksək endemizmi ilə həmişə seçilmişdir. Bu müxtəlifliyin içində xaribülbül özünəməxsus yer tutur. Əsas məskəni Şuşanın Cıdır düzü olan xaribülbül Qızıl Qaya deyilən yerdə daha çox yayılmışdır. Bu bitkiyə Samur-Dəvaçı, Kür-Araz və Xəzərsahili ovalıqlar, Kür düzənlüyü, Abşeron, Kiçik Qafqazın canub rayonlarında da rast gəlinir. Əsasən orta dağ qurşağına kimi, kolluqlararası, məsəkənəri, otlu yamaclar və qayalar arasında yayılmışdır.

Elmi adı Qafqaz qasə səhləbi (*Ophrys caucasica* Woronow ex Gross.) olsa da, həm onu xaribülbül kimi tənqid edir. Bitkiyə bu adı bitkiyə vermekle məcəzi mənada sözügedən gülün digerlərinə xuraxdan aşağı "baxmağım" göstərir. Xaribülbül Səhəlkimilər (*Orchidaceae Juss.*) fəsiləsinə daxil olan çoxiliklə dekorativ ot bitkisidir. Gövdəsi 12-35 sm hündürükdedir. Yarpaqları gövdənin aşağı hissəsində cəmleşmişdir. Kök yumrusu şarvari formadadır. Bitkinin kökündə simbioz yaşayan göbəklər mövcuddur. Buna görə də bitkini başqa yerde ekmek çox çatdırır. Yalnız xüsusi becerilə qaydalarına riayət etməkla kultura yetişdirmək olar. Tozlanması xüsusi həşəratların köməyi ilə baş verir. Belə ki, çiçəyin gözəl görünüşü həşərtləri özünə cəlb edir. Aprel-may ayında çıxaklıyır, iyun ayında meye verir.

Xaribülbül etraf mühit şəraitinən deyiliməsine çox həssasdır. Gözel görünüşünə və kök yumrularının istifadə sahəsinin genişliyinə görə insanlar tərafından mütləmədi olaraq toplanması onun sayının azalmasına ilə nəticələnmişdir. Bu baxımdan Qafqazın endemik növü olan xaribülbül nadir bitki kimi Azərbaycan Respublikasının "Qırmızı kitab"na daxil edilmişdir. "Nəsli kəsilməye həssas olanlar" kateqoriyasına və VU A2c+3c statusuna addır. Belə qiyməti bitkilerin introduksiya olunması, qorunub saxlanılması aktual məsələlərdəndir. Bu baxımdan xaribülbülün çoxaldılması, bioekoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və qorunması vacibdir. Bu bitki AMEA Mərkəzi Nəbatat Bağıının təcrübə sahəsində becarilir.

Xaribülbül təbiətə gözəllik vermək le yənəsi, ham də müalicə və təsərrüfat ehemmiyyəti bitkidir. Bitkinin ikilik qurudulmuş kök yumrularından təbəbətə müxtəlif xəstəliklərin profilaktika və müalicəsində istifadə olunur.

Xaribülbül adı çıçəkden çox, bir möcüzəye benzeyir, bu gülü ancaq görmək onun haqqında tam təsəvvür yaradır. Xaribülbülün etri olmasa da, gözəlliyi ilə hamını valeh edir. Xırda bənövşəyi rəngli leşəkleri otları, başqa çıçəklərinin içinde çox çətinliklə seçilir. Gülün üç leşəyi var, simmetrik quruluşundan melum olur ki, gülün dörd leşəyi olmazı imiş. Dördüncü leşəyin yerində aria benzeyen, üstün-

de həşəratlarda olduğu kimi, naxışları məmərə bənzər nazik tükcüklerə örtülü bir bəbək - xar var. Belə bir təsəvvür yaranır ki, bəbək gülüñ ortasında oturub dördüncü laşçeyini yeyib. Bülbülün çiyində iki balaca leşək var. Bu leşəklər gülüñ öz leşəklərinin rəngindən bir azca tünd və bir xeyli bacadır. Aydın görünür ki, bu leşəklər bülbülin qanadlarındır. Hətta gülüñ alına alanda belə inanırsan ki, bülbül de, gülün bir leşəyinin yerində bitmiş arıya bənzər bir bəbək de canlı deyil, sadəcə çiçəyin bir elementidir.

Xaribülbül haqqında belə bir rəvayət var:

İran şahı Qarabağ xanlığına hücum edir. Ağə Mehəmməd şah Qacar Şuşanı alır. Buranın ab-havası, füsunkar gözəlliyyi onun çox xoşuna gəlir. Ancaq şah burada çox qala bilmir, 1797-ci ilde sui-qəsdə öldürülür. Bu hadisə Qarabağ xanlığı ilə İran arasındakı ixtiyaflı dəha da dərinleşdir. Bundan sonra Ağə Mehəmməd şah Qacarın iki bacısı hakimiyət başına gələn Fətəli şahdan qardaşının intiqamını almığı tələb etməye başlayırlar, onu rəhat buraxırlar.

Ibrahim xan yenidən qanlı müharibənin başlanmasına qarşısını almığa çalışır, məsələni sülh yolu ilə həll etməye çağırır. Ibrahim xan Qarabağ xanlığı ilə İran arasında münasibətləri yaxşılaşdırmaq üçün qızı Ağabeyim ağanı, Fətəli şahın istəyini qəbul edərək, ona arə vermayıq qərara alır.

Cox böyük cehizlə Ağabeyim ağə Təhranın gelin köpürürlər. İran Şahlığındə saray ehli bu izdivaca qısqancılıqla yanaşır. Qarabağdan gelen, bu gözəl xanımı ilk gündən Fətəli şahın gözündən salmaq üçün yollar axtarır. Ağabeyim ağə 1801-ci ildən 1832-ci ilədək - ömrünün sonuna kimi vətən həsrəti çəke-çəke Tehranda yaşayır. Ancaq bu azerbaiyanlı qızının vətən həsrətinə qatlaşması minlərlə vətəndən qanının tökülməsinin qarşısını alır. Buna görə də şairinə biziçelib çatmış bu beytində böyük bir vətən nisğisi, doğma yurdundan uzaqda yaşınan bir ömrün təessüfü duyarılır.

*Men aşiqəm, qara bağ.
Qara salxım, qara bağ.
Tehran cennətə dönsə,
Yaddan çıxmaz Qarabağ.*

Qarabağdan gelib Tehranda şah zövəcə olmuş Ağabeyim ağanı gözü götürməyenlər Fətəli şaha bu bayatını çatdırırmış, üstəlik də deməsi dərəkli ki, qarabağı bu "qızçıqaz" Tehranda oturub Tehrani bayırı. Şah incik haldə Ağabeyim ağanı hüzuruna çağırıldı. Şaire hazırlanıb edərək şahın fikri ni yayındırmağa çalışır.

- Men elə deməmişəm, şahım! Size başqa cür çatdırıblar, men belə demi-şəm:

*Men aşiqəm, Qarabağ,
Şəki, Şirvan, Qarabağ.
Tehran cənnətə dönür,
Yaddan çıxmaz Qarabağ.*

Bu hazırlanıb Fətəli şahın xoşuna gelir, eyni zamanda Ağabeyim ağanın gözlərindəki kədər de görür. Ona dəha artıq hörmət başlamaya başlayır, bu kədəri azaltmaq isteyir:

- Qarabağa qayıtlıdan başqa ne arzun varsa, de, yerinə yetirim.

Ağabeyini ağa bir qədər fikirləşdik-dən sonra casarətini topılar və deyir:

İcaza verin, ata evindən getirdiyim qıymıtlı daş-qışları, cehizlərimi satırm.

- Məgər menim xəzinəmə pul qurtarib, ya var-dövlətim sənə azlıq edir?

Ağabeyini ağa yena ağıllı cavabı ilə sənəsizmə macbur edir:

Siz sabahdan bütün saraya elan edərsiniz ki, xəzinəni manim üzümə acırsınız. Men isə xəzincə avazına daş-qışları, cehizlərimi xərcləyərəm, buna özüm üçün bir bağ salmaq isteyirəm. Ele bir bağ ki, orada ancaq mən gəzim. Bu bağ, ancaq mənə məxsus olsun, bu bağda her çəçək, her kol, ancaq manim zövqümle ekilsin.

Fətəli şah razılığını bildirir. Dünyanın her yerdindən an bacarıqlı bağbanlar saraya dəvəti olunurlar. Ağabeyim ağa öz fikrini bağbanlara bildirir: "Ele bir bağ salacaqsınız ki, Şuşada bitən hər bir ot, ağac, gül buradıbitsin".

İş başlanır. Şuşanın dağ-darəsindən, karvan-karvan torpaq daşır. Şuşada bitən hər bir ot, gül-cېçək, kol, ağac bu bağda da əkiir. Nəhayət, bağ hazır olur, səirənin arzusuna əməl edərək bağın adını "Vətən bağı" qoyurlar. Ağabeyim ağa bağlı gəzməye çıxır. Lakin nə qədər axtarırsı, bağda xaribülbül çiçəyini tapa bilmir. Bağda işləmiş bütün bağbanları çağırıldı, məsələni onlara bildirir. Bağbanların yenidən ikitəfə səyə işə başlamalı olurlar. Lakin nə qədər edirlərsə, xaribülbül "Vətən bağı"nda bitmir ki, bitmir. Hətta an məharəti bağbanları da bu gülü başqa torpaqda yetişdirə bilmirlər. Bağbanların zəhməti hadar gedir. Xaribülbül Şuşanın və Təhranın "Vətən bağı"na koçmır ki, koçmır...

*"Vətən bağı" el-əlavdır,
Yox içində Xaribülbül.
Nədən her yeri əlavdır,
Köksün altı, sari bülbü?!*

Müallif demək isteyir ki, qəfəsən uzun müddət oturduğu üçün gülə qovuşmadan ötrü həsrət çəken bülbül iztrablarını, dərdini bədənindən çələsizdir, köksünən altı saralıb, sari rəngə boyanıb. Bu hadisələri Ağabeyim ağa özüne şamil edərək, yani şahın rəyindən vətən həsrəti ilə üryəyinin alıb yamasına bənzəmişdi. Bütün bu əfsanəvari olayları dolu bir qırıb həyatı yaşayır Ağabeyim ağa ömrünü nisgil içinde, vətən, Qarabağ həsrəti çək-çəke Tehranda başa vurur.

Xaribülbül hətta alovel vətənparvar, gözəl şairə Ağabeyim ağanın vətən həsrətini, qəriblikdə çəkdiyi ezbərləri yüngüləşdirmək üçün də onun saldırdığı bağda bitmir ki, bitmir...

Nəhayət, uzun illərdən əsirlikdə olan, Qarabağın, Şuşanın incisi sayılan xaribülbül artıq azadlığına qovuşmuş, bütün Azərbaycanın azadlıq, zəfər rəmzinə çevrilmişdir.

**Aynur ƏRƏBZADƏ
biologiya üzrə fəlsəfe doktoru**